

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політології

**ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 - Політологія
освітнього рівня «бакалавр»

студента
V курсу ОР «бакалавр»
заочної форми навчання
Арсеній КУЧА

Науковий керівник -
(науковий ступінь, вчене звання)
Микола ХИЛЬКО

Допущено до захисту:
Завідувач кафедри _____

ЗМІСТ

Вступ.....	3-5
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	6-8
Розділ 2. РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	9-24
2.1 Особливості становлення громадянського суспільства в Україні.....	9-15
2.2 Інституалізація громадянського суспільства в Україні.....	16-24
Розділ 3. СУПЕРЕЧНОСТІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	25-39
3.1 Вплив громадських організацій на реформування України.....	25-30
3.2 Особливості взаємодії громадського суспільства та держави після Революції Гідності.....	31-39
ВИСНОВКИ.....	40-41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	42-46

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Утвердження та розвиток громадянського суспільства в Україні є важливим етапом становлення демократії. Вплив громадянського суспільства на

розвиток держави є надзвичайно потужним та сприяє якісним змінам української держави на шляху розвитку від посткомуністичної до демократичної держави.

Громадянське суспільство залишається найпотужнішим інструментом демократичних перетворень в Україні. Після революції Гідності громадянське суспільство продовжує відігравати вирішальну роль у проведенні реформ, спрямованих на розбудову демократії та верховенства права.

Громадянське суспільство, разом з його інститутами, виступає колективним механізмом захисту та утвердженням основоположних прав, свобод та спільних інтересів громадян від посягань з боку держави. Слід зазначити, що громадянське суспільство діє як система правових способів впливу на державу з метою досягнення суспільного блага, через сформовані у свідомості членів суспільства відповідних цінностей.

Проблематика розвитку громадянського суспільства в Україні впродовж періоду незалежності піддалася значному теоретико-концептуальному опрацюванню у вигляді численних наукових робіт і досліджень, що стало основою для формування дискурсу вітчизняних вчених стосовно становлення громадянського суспільства в Україні. Така висока увага навколо даної проблеми засвідчує про необхідність та актуальність розвитку громадянського суспільства в Україні з однієї сторони, а з іншого боку про особливості його становлення та протиріччя, які виникають протягом взаємодії з державою.

Держава є похідною від громадянського суспільства і є основою для становлення демократичного ладу в Україні.

Мета і завдання дипломної роботи. Метою дипломної роботи - є висвітлення шляху розвитку громадянського суспільства за часів незалежності України. В ході реалізації мети вважаємо за необхідне розв'язання наступних конкретних задач:

- визначити етапи розвитку громадянського суспільства в Україні;
- визначити передумови, підґрунтя, які впливають на процес становлення та інституалізації громадянського суспільства в Україні;
- проаналізувати як впливає громадянське суспільство на реформування України;
- проаналізувати особливості взаємодії громадського суспільства та держави після Революції Гідності;
- з'ясувати, який стан має українське громадянське суспільство;
- зазначити, які перспективи прогнозують українські науковці громадянському суспільству в Україні.

Об'єкт дослідження. **Об'єктом роботи** - є теорія і ознаки громадянського суспільства.

Предмет дослідження. Предметом дослідження постають особливості становлення та розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні.

Методи дослідження. Під час написання дипломної роботи використовувалися наступні методи - аналіз та історико-порівняльний методи, за допомогою яких було з'ясовано історичні умови розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні, виділити і порівняти спільні та відмінні риси форм взаємодії по вісі “державна - суспільство” , визначено найвагоміші

фактори, які гальмували процеси розвитку громадянського суспільства в Україні; контент-аналізу, використання цього методу надало змогу простежити у різних ресурсах питання розвитку громадянського суспільства в Україні.

Елементи новизни дослідження. Проаналізовано суперечності розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні та зазначено про вплив громадянського суспільства на реформування України та його взаємодію з державою після Революції Гідності.

Ступінь наукової розробленості теми. Громадянське суспільство виступає об'єктом аналізу у багатьох працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, В. Степаненко “Громадянське суспільство: дискурси і практики”, О.І. Косілова “Особливості формування правової держави і громадянського суспільства в сучасній Україні”, В. Зимоглад “Громадянське суспільство в Україні: політико-правовий дискурс і практичний вимір у контексті часу”, Д.Д. Чумаков “Проблема розвитку громадянського суспільства в Україні в контексті його взаємодії з інститутом держави”, М. П. Требін “Сучасний стан громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи”. Всі вони у своїх працях зазначають про основні тенденції розвитку, становлення громадянського суспільства та його відносини з державою а також про те, що демократична країна неможлива без розвинутого громадянського суспільства і навпаки.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури.

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження громадянського суспільства.

У понятті «громадянське суспільство» розрізняються кілька смислів, у тому числі соціологічний й ідеологічний. Як соціологічна категорія, «громадянське суспільство» констатує, що є реальність, описувана нею: сукупність неполітичних відносин. Як ідеологічне поняття - вказує, якою саме повинна бути реальність, до якої спрямовані погляди прогресивно мислячих громадян. Як ідеал, громадянське суспільство являє собою суспільство вільних особистостей, наділених найширшими громадянськими і політичними правами, що активно беруть участь в управлінні державою, що вільно виражають свої політичні уподобання, що безперешкодно задовольняють різноманітні потреби, що створюють будь-які громадські організації, рухи і партії. Таким чином, зв'язок громадянства й суспільства безпосередньо стосується політичної організації суспільства, питання відносин між громадянами і державою. [3, с.74-75]

Конституція України закріплює вихідний принцип громадянського суспільства, згідно з яким суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності (частина перша статті 15). [25]

Отже, громадянське суспільство можна розглядати як самоорганізовану і саморегульовану сферу публічно-правових відносин у державі, утворювану вільними і рівними індивідами та створеними ними об'єднаннями громадян, які функціонують, формуючи соціальний капітал та здійснюючи контроль за органами державної влади, служать підґрунтям демократії та визначальним чинником у розбудові правової держави. Тобто, громадянське суспільство не може ототожнюватися з якимось одним суб'єктом публічно-правових відносин, оскільки ця категорія позначає передусім систему суспільних відносин, які виникають, змінюються та припиняються між множиною їх різнопорядкових учасників.

П.П. Шляхтун дає наступне визначення поняття громадянського суспільства - “суспільство громадянське - сфера недержавних суспільних інститутів і відносин. В об’єктивному сенсі громадянське суспільство - це все те в суспільстві, що не є державою і державним. Елементами структури громадянського суспільства є недержавні форми власності, різноманітні соціальні спільноти, недержавні політичні інститути та культурно-освітні заклади тощо і відповідні суспільні відносини. Концепція громадянського суспільства має сенс лише в межах дихотомії «громадянське суспільство - держава». Полягає він у тому, щоб шляхом розмежування громадянського суспільства і держави робити їх соціальними партнерами, заперечувати вивищення держави над суспільством, доводити, що держава є похідною від громадянського суспільства і має слугувати йому, а не навпаки, як це нерідко відбувається. У відносинах між громадянським суспільством і державою особливо важливу роль відіграють політичні інститути громадянського суспільства - політичні партії, громадські організації, недержавні засоби масової інформації. Через ці інститути, а також вибори, референдуми та інші засоби безпосередньої демократії громадянське суспільство впливає на державу.

Усвідомлення громадянами своєї спільності у відносинах з державою, їх прагнення підтримувати з нею партнерські стосунки є найважливішою характеристикою громадянського суспільства, формування якої в різних країнах відбувається неодноразово і має свої особливості. Саме завдяки державі людська спільнота набуває цивілізованості та стає суспільством, на певному етапі історичного розвитку - громадянським суспільством. Водночас держава не може існувати поза суспільством. Демократична держава є похідною від громадянського суспільства, призначення її полягає в тому, щоб забезпечити його єдність і цілісність. Від ступеня розвиненості громадянського суспільства залежить рівень демократизму держави. Також необхідно розкрити поняття інституалізації - формалізації суспільних відносин через урегулювання їх соціальними нормами.” [21]

В. Цвих трактує громадянське суспільство як позадержавну сферу суспільних відносин: “громадянське суспільство - це автономна, плюралістична, самоорганізована, система звязків, відносин та взаємодії громадян та їх груп, яка утворюється внаслідок їх самоорганізації для захисту та реалізації різноманітних інтересів і прав людини, що виявляється у створенні ними відповідних інститутів і самодіяльних організацій, у тому числі профспілок, яка забезпечує поєднання індивідуального та спільного інтересу і гарантує права людини і громадянина” [22]

Також необхідно розкрити поняття держави, щодо поняття держави у науковій літературі є певна визначеність. П.П. Шляхтун наводить наступне визначення держави. “Держава - суверенне політико-територіальне утворення.” [21]

Під кутом зору проблематики даної роботи, що передбачає розмежування громадянського суспільства та держави, державу доцільно визначати як систему органів, установ та організацій, що здійснюють управління суспільством на основі публічної влади. [40, с. 119]

Розділ 2. Розвиток громадянського суспільства в Україні

2.1. Особливості становлення громадянського суспільства в Україні

Однією з найважливіших ознак демократичних країн є наявність розвинутого громадянського суспільства. Роль громадянського суспільства у житті країни є надзвичайно великою, бо держава є похідною від громадянського суспільства. Найбільш аргументований серед дослідників українського громадянського суспільства є підхід Віктора Степаненка, який вирізняє дві стадії розвитку українського громадянського суспільства за часів незалежності України: 1) стадію становлення громадянського суспільства у період до Помаранчевої Революції 2004 року; 2) стадію інституалізації - від постпомаранчевого періоду до сьогодні.

Етапи становлення та інституалізації громадянського суспільства в Україні є показником еволюційного розвитку та ключовою ознакою, яка притаманна країнам, що знаходяться в періоді демократичного транзиту. Наявність розвинутого громадянського суспільства є запорукою демократичного розвитку країни.

Головна мета для України періоду демократичного транзиту-становлення демократичного громадянського суспільства, адже воно виступає джерелом та ідеологією розвитку. Таке суспільство у розвинених країнах сьогодні стало усім: світоглядом, принципом філософією, культурою — способом життя. Воно на всіх рівнях буття (локальному, національному і глобальному) вказує шляхи до вирішення існуючих суперечностей всередині нового соціуму і насамперед суперечності між ринком і політичною демократією. [1, 121-2]

Громадянське суспільство розвивається, якщо в цьому зацікавлена більшість громадян. У такому разі обов'язок держави - створити умови для того, щоб від свободи виграла максимально можлива кількість громадян. Адже право на свободу мають усі: багаті й сильні, бідні й слабкі. Свобода в громадянському суспільстві визнається як абсолютна цінність у життєдіяльності людини, що забезпечує гідне існування людини, а держава постає як посередник для досягнення цих цілей.

Громадянське суспільство неможливе там, де люди не борються за свої права і свободи, де відсутні традиції критичного аналізу з боку громадськості діяльності влади, де політичні свободи сприймаються громадянами як сваволя й відсутність відповідальності за свої вчинки. Високо розвинене громадянське суспільство визріває там, де сформований середній клас. Інститут приватної власності на Заході зміцнив матеріальні основи громадянської самостійності та активності індивідів, розширив і юридично закріпив системи приватного права. Істотною ознакою громадянського суспільства є наявність у ньому розвиненої, багатоманітної соціальної структури, яка відображає увесь спектр інтересів різних соціальних груп і прошарків, досконалої і розгалуженої демократії. [1, с. 122] Формування громадянського суспільства - одна з необхідних умов просування України шляхом проведення економічних, політичних і правових реформ, становлення правової держави. Поняття "громадянське суспільство" дає характеристику якісного стану суспільства в цілому з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини як громадянина, виконання громадянами своїх політичних, громадянських обов'язків, усвідомлення себе як носіїв суверенітету, джерела влади, як свідомих суб'єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, майбутнє своєї країни та світової спільноти в цілому.

Громадянське суспільство - це, насамперед, суспільство громадян з високим рівнем економічних, політичних, правових, культурних і моральних якостей та спроможностей. [2, с. 162]

Д. Ольшанський стверджує, що правові відносини в розвинутій державі створюють високий соціальний, економічний, політичний, культурний і моральний статус громадян у громадянському суспільстві.

О. Крюков та Т. Бельська, характеризуючи громадянське суспільство, стверджують, що громадянське суспільство має складну внутрішню структуру, яка характеризується складом учасників (інститутами), їх принципами діяльності, функціями та нормами.

Щодо України, то останнім часом в системі державотворення існує певний курс на зміцнення держави, прийнятий у сучасній країні, який спрямований на те, щоб сформулювати рівень, який би відповідав реаліям ХХІ століття, коли складаються умови для створення інформаційного, технотронного, високотехнологічного суспільства, ефективного управління державними справами зумовленого тільки істотно модернізованою організацією і діяльністю органів державної влади держави. Щодо управління, то воно має бути раціональним, результативним та перспективним і саме в цих умовах повинні зміцнюватися взаємозв'язки держави і громадянського суспільства.

В Україні становлення громадянського суспільства завжди відбувалось в особливих умовах. По-перше, його розвиток припадає на етап, коли по суті проблема побудови громадянського суспільства вже не є такою гострою для розвинутих країн світу. По-друге, становлення громадянського суспільства в Україні тісно пов'язано з політичною та соціальною модернізацією країни, перетворенням економічних відносин та формуванням національної свідомості українського народу. Україна завжди була державою, що знаходиться на межі двох глобальних геополітичних блоків американо-

європейського та євразійського, і історично завжди мала вплив різних культур - східної і західної. Тому безумовно, вивчаючи особливості розвитку громадянського суспільства в Україні, потрібно враховувати вплив західних і східних культур та особливості власного історичного досвіду. У будь-якому випадку громадянське суспільство, як згуртована сукупність активних громадян, або нашоується на опір з боку базового політичного інституту - держави, або ж взаємодіє з нею, внаслідок чого, формується особлива складна система суспільного життя й управління, утверджується певний рівень прав та свобод. [4, с. 132]

Однак, як зазначають Н. В. Пильгун та Д.О. Поветкін. В Україні, що вже має розвинене і соціально стратифіковане індустріальне суспільство, проблема побудови громадянського суспільства співпадає в часі з процесом розбудови держави. Тому інструментом побудови нового суспільства може бути лише держава, точніше, демократична держава. Бо саме діяльність держави є серцевиною, ядром, центром, домінантою, концептом організації та трансформації соціуму у громадянське суспільство. Сьогодні першорядним стає також завдання ефективної творчої взаємодії всіх самоврядних елементів організації суспільства в цілому - і держави, і місцевого самоврядування, і громадянського суспільства. Однак у сучасній Україні відсутні як ринковий соціалізм, так і соціально зорієнтована економіка. В цих умовах реалізація соціальних функцій сучасної української держави за її економічної неспроможності зберігає домінуючу роль держави в забезпеченні соціальних гарантій, які здебільшого мають характер, властивий для колишньої соціалістичної держави, веде до обмеження абсолютних прав власника, посилює втручання держави в життя людини, громадянського суспільства та його інститутів. Тому правомірним буде говорити, що конституційна характеристика України як демократичної, правової, соціальної держави має скоріше випереджальний та перспективно-телеологічний (у якості майбутньої мети) характер. [13, с. 33]

Загальними проблемами діяльності громадських організацій 1990-х років були прояви скепсису та недовіри до їх діяльності, невиразливий суспільний імідж громадських організацій у нових економічних умовах, брак сталих традицій щодо фінансової та організаційної підтримки таких організацій, а відтак, їх велика залежність від фінансової фортуни донорських фондів та інституцій. [4, с. 254]

Особливістю української політичної ситуації 1994-2003 років було те, що тенденції зростання протестного потенціалу суспільства до пори до часу ще не досягли рівня масової готовності та практичної здатності громадян обстоювати свої права та законним способом ефективно тиснути з цією позицією на владу. В Україні зберігався стійкий посттоталітарний синдром неможливості захисту громадянами своїх прав перед державою та суспільного впливу на владу. [4, с. 303]

Розвиток громадянського суспільства протягом перших років незалежності мав багато спільного з станом громадянського суспільства протягом існування СРСР. Однак, в цей посттоталітарний період закладаються базові цінності для подальшого розвитку та інституалізації громадянського суспільства. Серед цінностей можна виокремити - поступове підвищення рівня політичної активності, демократизму, розвиток ринкової економіки тощо.

Помаранчева Революція - є важливим етапом розвитку громадянського суспільства і завершенням етапу становлення. Окрім цього, Революція стала якісно етапом початку демократичної трансформації всієї країни.

Історичні наслідки революції 2004 року є суперечливими. З одного боку, її масові громадянські акції завершилися успіхом - у результаті додаткового туру президентських виборів перемогу таки здобув опозиційний кандидат В. Ющенко, була сформована "помаранчева" парламентська коаліція і уряд. Влада змінилась, і з цією зміною були пов'язані сподівання і надії

багатьох людей щодо реформування суспільства, утвердження в ньому справедливості та верховенства права. Як слушно зазначає Є. Головаха, це дійсно була “Революція очікувань”.

З другого боку, Помаранчева Революція так і не стала початком суспільної модернізації країни, якої очікувало та вимагало суспільство. Всі вади та деформації клано-олігархічної системи та “дикого капіталізму” не лише збереглися, а й, як виявилось, пройшли свою адаптацію у численних маневрах і перегрупованнях політичних еліт, включаючи колишніх опозиціонерів, у нових проявах системної корупції. Чи не єдиним досягненням періоду президентства В. Ющенко у 2005-2010 роках стала відносно розвинена свобода слова та певна лібералізація політичного та економічного життя країни. [4, с. 307]

Ми вважаємо за потрібне підкреслити вплив Помаранчевої революції на подальший розвиток громадянського суспільства в Україні.

Не менш важливим, але все ще не сповна оціненим у наших теперішніх обставинах, проявом громадянського суспільства, який проявився у Помаранчевій Революції 2004 року, була реальна практика толерантного співіснування різних політичних та соціокультурних відмінностей. [4, с. 310]

Варто зазначити про те, що Україна все ж за роки незалежності змогла зробити деякі кроки заради розбудови громадянського суспільства.

Слід відзначити, що за період самостійності в Україні відбулися значні зміни саме в контексті забезпечення розбудови громадянського суспільства. Якщо оперувати цифрами, то наприклад, у 1991 році в Україні діяло близько 300 зареєстрованих громадських організацій, а станом на початок 2014 року - їх налічується 77584. Окрім того, офіційно діють 29869 організацій профспілкового й професійного характеру, 297 творчих спілок іншого типу, 1510 органів самоорганізації населення. Також у період з 1992 по 2013 рік було прийнято та ратифіковано значну кількість документів та актів,

які покликані нормативно забезпечити розвиток громадянського суспільства в Україні. [4, с. 133]

Отже, перший етап розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні сприяв становленню та формуванню цінностей, які притаманні демократичному, розвиненому громадянському суспільству. Протягом 1991 - 2004 років розвиток громадянського суспільства був не таким швидким та мав риси, які притаманні посттоталітарним країнам. Однак, не дивлячись на усі негативні чинники, які погано впливали на процес становлення громадянського суспільства, в цей період було закладено основу для подальшого розвитку.

2.2. Інституалізація громадянського суспільства в Україні

Наступним етапом розвитку громадянського суспільства є його інституалізація, тобто формалізація суспільних відносин через урегулювання їх соціальними нормами.

Етап інституалізації українського громадянського суспільства триває після Помаранчевої Революції до сьогодні. Цей етап розвитку громадянського суспільства є дуже важливим, адже головною його метою є встановлення продуктивного діалогу з державою та не просто активізація громадян, але й зміна їх діяльності як агентів змін, активістів, тобто активне залучення у громадське життя країни. Після Помаранчевої Революції, під час якої мережі громадських організацій були доволі активними агентами громадських мобілізацій, вітчизняне громадянське суспільство мало доволі сприятливий період для подальшого розвитку та інституалізації. За цей період, щоправда, не відбулося суттєвих якісних змін у вітчизняному громадянському суспільстві, зокрема щодо зростання суспільного впливу громадських організацій, помітних зсувів у розв'язанні проблеми сталості розвитку їх мережі та консолідації громадянського суспільства. Однак суттєвою відмінністю цього періоду було те, що владні інституції вже вимушені були, принаймні декларативно, рахуватись з громадянським суспільством як важливим фактором суспільно-політичного життя країни. Про це свідчить низка декларацій різних гілок влади і спільних програмних документів співпраці влади та представників громадянського суспільства.

Зокрема, вже новий президент видає Указ “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики від 15 березня 2005 року. І хоча подібні загравання влади щодо громадянського суспільства були, як зазначалось, і на початку 2000-х років, цей Указ все ж передбачав певні механізми забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень. [4, с.

Звісно це важливий і необхідний крок у впровадженні громадянського суспільства, однак, існує велика проблема, яка стосується кожного громадянина України і має негативний досвід з неефективністю діючої нормативно-правової бази, яка врегульовує діяльність громадянського суспільства та засвідчує про авторитаризм.

Суспільно-політичні події 2013-2014 років в Україні підтверджують недовіру існуючих норм, зв'язків і механізмів у сфері розвитку громадянського суспільства та його взаємодії з державою. Аналізуючи рівень відповідного діалогу за останні 10 років, можна відмітити, що, по суті, він не відбувався на практиці. Процес сегментизації та інституціоналізації громадянського суспільства мав суто декларативний характер, а існуючі форми інтеракції між громадянами та державою виявилися неадекватними до сучасних реалій. Такі негативні наслідки зумовлені значною сукупністю чинників, які завжди супроводжували країну на шляху її розбудови. Дослідники серед таких чинників виділяють наприклад:

- політичну та соціальну пасивність населення;
- відчуженість значної частки громадян від громадської діяльності, тобто характерну для недемократичних країн пасивність у політичному житті;
- затягнутість та невідповідність економічних і соціальних реформ, які досить часто впроваджуються та задовольняють зацікавлених осіб та не дають можливість для економічного розвитку держави, що спричиняє багато політичних проблем;
- нерозвиненість середнього класу, що унеможлиблює розвиток демократичної держави, адже існування великої кількості бідних та невеликої частини багатих є олігархією;
- брак загальних спільних цінностей, хоча цінності є основою для

будь-якого ефективного розвитку держави.

Означені чинники безумовно перешкоджають гідному розвитку громадянського суспільства в країні, однак, базовою перешкодою на шляху подальшого розвитку громадянського суспільства в Україні та адекватного рівня його взаємодії з державою, на нашу думку, є перш за все суспільно-політичні, комунікаційні та культурні деформації. Справа в тому, що в політичній, соціальній та економічній площині існує широкий тіньовий сегмент не тільки у вигляді неофіційних та напівофіційних зв'язків і інституцій, а й у вигляді подвійних орієнтирів та цінностей. [4, с. 133]

Іншою гострою проблемою можна вважати неправильно обраний вектор розвитку громадянської свідомості в країні. Громадянська свідомість - це усвідомлення людиною своєї належності до певної державно-громадянської спільності, конституційно закріплених за нею прав та обов'язків, помірковане ставлення до подій суспільно-політичного характеру (наприклад до виборів, визначення тих чи інших історичних подій тощо), а також шанобливе ставлення до державної мови, символіки тощо. В основу державної політики лягла система імітації європейського вектору розвитку та прийняття західноєвропейських цінностей. При цьому проблематиці дійсної самоідентифікації громадян з незалежною Україною з притаманними їй традиціями, надбаннями та цінностями увага майже не приділялась на офіційному рівні. Це призвело до резонансу між фактичними цінностями, засадами і прагненнями, та їх офіційно декларованими проєкціями. Розбіжність у цінностях між пересічними громадянами, політичною елітою, фінансовими колами, групами по інтересах виявилася дійсно катастрофічною. Закритість політичної та економічної еліти і, відповідно, обмежений рівень діалогу між сторонами призвів до того що між усіма сферами буття українського суспільства домінують комунікаційні зв'язки кулуарного характеру. Такі зв'язки проходять крізь призму елітарних та псевдоелітарних детермінант, які задовольняють інтересам невеликої групи людей та які є

далекими від суспільних цілей громадянського розвитку. Сьогодні більшість громадян продовжують оперувати нав'язаними поняттями посткомуністичного минулого та керуватись застарілими життєвими принципами, які не є європейськими цінностями. У свою чергу, новітні цінності політичної культури поширюються досить повільно та носять обмежений характер. Це зумовлює політичну пасивність громадян, що є характерною для погано розвинутого громадянського суспільства та авторитаризму. Єдина форма політичної активності виявляється в електоральній дії, яка у більшості своїй зводиться до підтримки найбільш прийнятної та харизматичного кандидата, а ніяк не ідеології, політичному вектору громадянської платформи. [4, с. 133]

Отже, громадянська свідомість українців є носієм пострадянських цінностей та є великою перешкодою на шляху інституалізації українського громадянського суспільства. Цінності є основою для розвитку держави та інституалізації громадянського суспільства. Вихід з суспільно-політичної кризи можливий лише за умов соціальних, економічних, політичних, культурних й інтелектуальних трансформацій в усіх сферах буття українського суспільства.

Революція Гідності - як третя (1990 - революція на граніті; 2004 - помаранчева революція) «найрішучіша спроба суспільної трансформації» значно поживила вплив громадських організацій та довіру до них. Цінності та практика самоорганізації і солідарності інституалізувала громадські організації у площину політичного впливу. Зараз українське суспільство більш відкрито ставиться до волонтерського руху. Відбувається розширення соціальної бази громадських організацій, розвивається система публічного контролю за владними структурами. Громадські організації стають рівними учасниками діалогу держави та ринку. [7]

Отже, громадський сектор в Україні структуризується. Його розбудова — це єдиний шлях до іншої (альтернативної посттоталітарної) ментальності:

більш оптимістичної щодо сил окремої особи, її здатності впливати на хід подій, більш відповідальної щодо своєї громадської ролі і діяльності, вільної від патерналістських ілюзій щодо ролі і можливостей держави.

Формально існує правове поле, необхідне для захисту прав особи та для її суспільної участі. Але цього замало, щоб громадянське суспільство заявило про себе як центр сили, з яким би мусили рахуватися владні структури. Вкрай потрібні радикальні зрушення в системі цінностей, які можуть відбутися лише за умови одночасних змін в соціальній структурі суспільства і способі розподілу ресурсів, у характері стосунків між державою і громадянином (суспільством), судово-правових інститутах.

Більш швидкому розвитку громадянського суспільства з боку держави у нас заважають багато чинників: надмірна бюрократизація влади; домінування кланових інтересів на верхівці політичної піраміди; патерналістські стереотипи щодо ролі держави і надмірна терпеливість народу та сподівання на "керманічів" (сподівання оптимістичні або песимістичні; адже, на кого сподіваються, того й лають; владу у нас лаяти вміють, а вимагати від неї — ні); відсутність у значної частини людей психологічної потреби в "негативній" свободі, "свободі від...", свободі заради свободи. У суспільстві панує втома і апатія — з об'єктивних і суб'єктивних причин.

До об'єктивних чинників, які призупиняють розвиток громадянського суспільства належить матеріальна незабезпеченість та відсутність "власності; до суб'єктивних — пригніченість почуттям відчуженості від держави і політики.

Щоб пришвидшити інституалізацію громадянського суспільства необхідно впроваджувати принципи демократичного ладу: створення середнього класу, через диференціацію і структуризацію суспільства. Для цього треба, щоб швидко і ефективно розгорталися економічні реформи та щоб вони здійснювалися на більш-менш справедливій основі. Такі реформи

можуть породити власників, а власники побудують громадянське суспільство.

Однак, середній клас не створюється, реформи йдуть повільно і "не тим шляхом", і в цьому, без сумніву, політичну відповідальність несе влада. Проте вона не визнає цієї провини, бо не відчуває своєї відповідальності перед народом — саме через його надмірну терпеливість і відсутність розвиненого громадянського суспільства. Шлях до цього пролягає: - через зміну суспільних інститутів і зразків поведінки. Новостворені інститути потрібно намагатися затримати якомога довше, щоб вони "встигли" сформувані нові ставлення і моделі поведінки. Згідно "генетичної" теорії перехідного періоду успіх ринкових реформ і демократії великою мірою залежить від того, як здійснюється керівництво процесом перетворень. Та й інституціоналісти стверджують, що нові структури, якщо їх вдається затримати на достатньо довгий час, врешті-решт сформують і нову культуру. Тут якраз могла б стати в пригоді терпеливість та поміркованість нашого народу, якщо тільки вона не буде надмірною і не дозволить можновладцям панувати безвідповідально через створення громадських організацій, що слідкують за дотриманням права урядовцями і не допускають їх втручання у громадське життя та через залучення ними пересічних громадян до повсякденного творення "малих справ", вирішення проблем своєї громади.

Згідно концепції громадянського суспільства Токвіля, мережа громадських асоціацій (цих «постійно відкритих шкіл громадянського духу») відрізняється від політичних форм залученості населення їхньою зацікавленістю "малими" (на противагу "загальним") справами і інтересами. Проте вони дуже важливі, оскільки формують "місцеві і особисті свободи, такі необхідні для підтримання демократичної рівності і запобігання тиранії більшості стосовно меншості".

Окрім того, вони підтримують дух довіри, взаємної поваги і кооперації через просвіту, змістом якої має бути культивування цінностей ринкової економіки і відкритого демократичного суспільства, а знаряддям - засоби

масової інформації, науково-публіцистичні статті, живе спілкування еліти (інтелігенції) з народом. Адже саме еліта - духовно-інтелектуальна і політична, - в умовах "навздогінної моделі" розвитку суспільства відіграє визначальну роль. Важливе значення має також сімейне виховання, громадянське спрямування шкільної та вузівської освіти. До завдань просвіти слід віднести й подолання комплексу меншевартості та широко розповсюджених стереотипів щодо незгідливості, індивідуалізму або вождистських орієнтацій українців. Не відкидаючи негативного досвіду, пов'язаного з чварами й роздорами в середовищі українських громадських діячів і політиків, потрібно більше акцентувати увагу на прикладах позитивного вирішення проблем національного єднання і співпраці в умовах, коли це ставало можливим.

Враховуючи особливості формування і розвитку громадянського суспільства України в минулому та його сучасний стан, можемо зробити висновок, що з одного боку у нас є підстави для розвитку форм громадської організації та ініціативи. На жаль, вони понівечені впливом суспільної свідомості тривалим пануванням тоталітаризму. З іншого ж боку, велика відповідальність все ще покладається на еліту, інтелігенцію, яка продовжує відігравати ключову роль у формуванні громадянського суспільства в усіх пост-комуністичних країнах. Тільки ця верства в наших умовах здатна вплинути на вибір такої політики і такої поведінки суб'єктів громадсько-політичного життя, які б забезпечили відновлення і розвиток зруйнованих тоталітаризмом складних і багатосторонніх громадянських зв'язків; нормальних, збалансованих стосунків суспільства з державою; виконання громадянським суспільством притаманних йому суспільних функцій. [6]

Піднесення громадянської активності, які відбулось під час Революції Гідності є одним з найбільших досягнень сьогодення й доказом, що спростовує будь-які скептичні підходи та маніпулювання громадянською спроможністю і зрілістю українського суспільства. Подолано найголовніші

проблеми, які стали основним детонатором Євромайдану 2013-2014 рр.: позбавлення громадян будь-якого впливу в суспільно-політичній реальності, безпідставна заборона протестних акцій, застосування позаправових і незаконних дій проти громадян представниками влади. 16 вересня 2014 р. Європейський Парламент синхронно з Верховною Радою України ратифікував Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Протягом нетривалого періоду Україні довелося пережити повалення корумпованого режиму, іноземне втручання та відторгнення частини території. Водночас відбулося перезавантаження влади та реформатування політичної системи, ініційовано процес очищення влади, що було однією з головних вимог Революції Гідності. Важливим є те, що відносини держави з громадянами від відверто конфронтаційних форм поступово переходять до конструктивної взаємодії з органами державної влади, встановлення високої шкали вимог до їх діяльності. На сьогодні частина території України окупована, тривають воєнні дії. Тим не менше у своїй більшості українське суспільство й державно-політична влада є консолідованими. Інтенсивна внутрішня інтеграція суспільства відбувається в умовах воєнних дій і потужного пропагандистського тиску ззовні, серйозних соціально-економічних проблем. Водночас громадянське суспільство вийшло на новий рівень суб'єктності, в стислі строки подолавши відстань від стану боротьби за своє існування до статусу активної суспільно-політичної сили.

Отже, українське суспільство відтепер значно більше визначає вимоги до порядку денного для України. Разом з тим розгортання в Україні кризових процесів засвідчило значне відставання держави від потенційних можливостей та запитів організованої громадськості. У діяльності органів державної влади досі простежуються ознаки старих умов, зокрема до врахування інтересів і потреб громадськості й ведення дієвого суспільного діалогу. Подолання неефективності державного управління, браку політичної волі, нехтування посадовими особами звітністю й відповідальністю перед

суспільством залишаються нагальними завданнями для забезпечення безпечного розвитку суспільства й держави.

Поряд з переформатуванням та оновленням політичної системи важливим є також формування активних громадянських організацій, спроможних до постійного громадського контролю та встановлення продуктивного діалогу з державними структурами. До об'єднання зусиль у цих та інших проблемних сферах мають прагнути і громадські інституції, і державна влада, обопільно усвідомлюючи необхідність і неминучість кардинальних змін. Від того, як громадянському суспільству та владним структурам вдасться зберегти й примножити потенціал співпраці, закладений у часи випробувань, виробивши консолідоване бачення майбутнього та єдину стратегію перетворень, залежатимуть перспективи України як суверенної, правової, демократичної держави.

Отже, етапи становлення та інституалізації громадянського суспільства в Україні засвідчують про еволюційний шлях розвитку українського громадянського суспільства. Однак, не дивлячись на повільний розвиток, відбуваються ефективні зміни, що сприяють становленню демократичного устрою та цінностей, які комплексно позитивно впливають на рівень життя українців.

Розділ 3. Суперечності розвитку громадянського суспільства в Україні

3.1. Вплив громадських організацій на реформування України

Драматичний розвиток подій у постмайданній країні, зокрема анексія Криму та збройний конфлікт на Донбасі, скоригували мирні умови, за яких можна було б спостерігати, як і яким чином трансформується суспільна енергія Майдану та й сам його фактор. Можна виокремити три напрямки, в які за цих обставин трансформувалась суспільна протестна енергія Євромайдану та спрямувалась активність громадянського суспільства: 1) добровольчі військові формування; 2) волонтерство та філантропія; 3) лобіювання та супроводження реформ. [4, с.373]

Не менш важливим напрямом трансформації енергії громадянського суспільства у постмайданній Україні є активність громадських мереж і недержавних аналітичних центрів у розробці та впровадженні реформ, утвердженні верховенства права, боротьбі з корупцією та налагодженні громадського контролю за владою. Ця сфера активності є важливою тому, що вона позначає основний напрям зміни стратегії громадянського суспільства від - протестів проти авторитаризму до конструктивної активності за, зокрема, модернізаційне оновлення країни. І, аби не особливі обставини зовнішньої агресії проти країни, саме у цій сфері могли б зосередитись основні зусилля громадських активістів після Майдану. Водночас лобіювання та впровадження реформ - це діяльність, яка здебільшого потребує фахових експертних знань, активність у цій сфері не передбачає масовості та широкої участі всіх небайдужих громадян. Роль громадських організацій, активістів та експертів тут може полягати не лише в пропозиції альтернатив публічної політики, а й у формуванні містків довіри поміж державою та суспільством.

Не менш важливий спектр завдань для громадянського суспільства

полягає у необхідності налагодження конструктивних соціальних комунікацій у зусиллях щодо подолання регіональних розбіжностей задля збереження єдності країни, зокрема, через формування таких спільних програм, які підтримуються переважно більшістю громадян у всіх регіонах країни, як стратегії здолання бідності, розвиток малого та середнього підприємництва, боротьба з корупцією та утвердження верховенства права, розвиток місцевого самоврядування та активності місцевих громад. [4, с. 382]

Громадянське суспільство залишається найпотужнішим інструментом демократичних перетворень в Україні. Після революції Гідності громадянське суспільство продовжує відігравати вирішальну роль у проведенні реформ, спрямованих на розбудову функціональної демократії та верховенства права. Громадські організації використовують різні практичні механізми участі у формуванні та здійсненні державної політики, зокрема такі як участь у роботі громадських рад, створених при органах влади, залучення до експертних груп, консультування з питань політики та безпосереднє проведення адвокаційних кампаній. Громадські експерти також є членами Стратегічних дорадчих груп - ініціативи, покликаної сприяти уряду в розробці законодавства, стратегій та планів дій в рамках проведення реформ. При Кабінеті міністрів було створено Центр підтримки реформ як постійно діючий майданчик для комунікації між урядом та експертною спільнотою. Найактивнішими організаціями громадянського суспільства, які чинять вплив на політику держави, є «Реанімаційний Пакет Реформ» (РПР), «Нова Країна» та «VoxUkraine». РПР має особливо вагомий вплив. [27]

Найбільш впливова коаліція громадських організацій, які створюють різні адвокаційні компанії, громадянські ініціативи, аналітичні центри є - Реанімаційний Пакет Реформ, який допомагає реформувати країну.

Реанімаційний Пакет Реформ - найбільша коаліція провідних громадських організацій та експертів України, які об'єдналися заради просування та імплементації реформ в Україні.

Коаліція функціонує як координаційний центр для 73-х неурядових організацій та 22 експертних груп, котрі розробляють, просувають і контролюють реалізацію реформ, кількість учасників платформи постійно зростає.

Стратегічне завдання Реанімаційного Пакету Реформ - консолідувати зусилля громадськості, зробити її суб'єктом творення політики, просувати та контролювати впровадження реформ, а також пояснювати ці трансформації українському суспільству та міжнародній спільноті.

РПР працює, щоб Україна стала державою:

- зі справедливим правосуддям, добросесною економічною та політичною конкуренцією;
- в якій немає можливостей для корупції та зловживань владою;
- де кожен громадянин знає і може реалізувати свої права;
- де влада, партії, медіа, неурядові організації - ефективні і підзвітні громадськості.

Серед пріоритетів діяльності РПР 2016-17 роки сім ключових напрямків:

- 1.судова реформа;
2. антикорупційна реформа;
- 3.реформа публічної адміністрації та правоохоронних органів ;
4. зміна виборчого законодавства;
5. законотворчість;
6. ключові трансформації в економіці;

7. децентралізація.

Крім того, РПР працює над впровадженням якісних змін у сфері медіа, охорони здоров'я та довкілля, публічних фінансів, енергетики, електронного врядування, національної безпеки, політики національної пам'яті, науки, культури, освіти, молодіжної політики та інших.

Попри шалений спротив системи, РПР уже довів свою ефективність продовжує працювати на впровадження системних державотворчих змін.

РПР побудував довірливі стосунки з ключовими посольствами та міжнародними організаціями. За підтримки міжнародної спільноти Україні вдалося досягти вагомих результатів у ключових напрямках змін та прискорити реформи.

РПР підготував базу необхідних законодавчих ініціатив, які б запустили процес реформ. До неї увійшли і розроблені законопроекти, які саботувалися режимом Януковича, і нові - написані під час Революції. Під тиском РПР з самого початку існування платформи були ухвалені справді революційні закони: антикорупційні, суспільного мовлення, відновлення довіри до судової системи, по вищій освіті та інші.

Команда Реанімаційного Пакету Реформ розробила і презентувала «Дорожню карту реформ» для парламенту 8 скликання. Це документ, який містить покрокові плани впровадження у 18-тих найважливіших галузях, де кожен крок підкріплений окремим законопроектом. Чимало змін у найважливіших сферах відбулися саме за ініціатив, підтримки або під тиском платформи. У запропонованих РПР законів ухвалені вже понад вісім десятків, з них 72 - парламентом VIII скликання.

Реанімаційний Пакет Реформ має трирівневу горизонтальну структуру врядування, що керується колегіальними рішеннями. Збори організацій-

учасниць РПР (далі Збори) - вищий орган РПР. Право голосу на Зборах мають учасники коаліції - авторитетні громадські організації з бездоганною репутацією. Рада РПР - орган стратегічного управління, який впроваджує ухвалену Зборами стратегію та розробляє і приймає тактичні рішення. Секретаріат - виконавчий орган РПР. Місія Секретаріату - сприяти громадським організаціям та експертам у просуванні реформ в межах узгоджених пріоритетів. Насамперед, через адвокаційну та комунікаційну підтримку.

Представники ГО-членів та індивідуальні експерти працюють в групах за напрямками. Для ефективної роботи в межах спільної платформи ми розробили Правила роботи груп, які регулюють діяльність громадських організацій та експертів всередині групи, а також функціонування групи як складової коаліції. Робота експертних груп відбувається у форматі відкритих зустрічей експертів, щоби розробляти законодавчі ініціативи та супроводжувати їх імплементацію. Мета роботи групи, - впровадження відповідної реформи, напрацювання партнерства між владою та громадськістю, а також - контроль за впровадженням тих чи інших змін.[14]

Досвід Реанімаційного Пакету Реформ є унікальним для України, адже здійснює не тільки адвокаційну місію, але й є прикладом інституалізації громадянського суспільства, коли громадяни починають об'єднуватися та продуктивно працювати над змінами в державі. Про цей важливий етап писав Токвіль, що громадські об'єднання є необхідною умовою успішного розв'язання спільних проблем у царині забезпечення найповнішої свободи індивіда у взаємозв'язку із загальним громадським благом. Він пише, що „найдемократичніша в світі є та країна, де люди за наших днів найбільше вдосконалили мистецтво разом досягати мети ... ”[8, с. 255]

Громадське об'єднання РПР і його представники у владі мають уже й вагомі досягнення у сфері зміни законодавства та лобіювання нових законодавчих ініціатив. З-поміж важливих законів, розроблених РПР, що вже

прийнятті або розглядаються Верховною Радою такі: зміни до Закону про відновлення довіри до судової системи, Закон про прокуратуру, Закон про засади державної антикорупційної політики та інші. [4, с. 383]

Однак традиційною проблемою суспільно-політичного розвитку країни була не лише відсутність якісних законів, а радше - їх суперечливість, а також брак механізмів щодо їх імплементації та дотримання. Поряд з тим уже те, що постмайданне громадянське суспільство намагається змінювати інституціональне середовище та політичний посткомуністичний алгоритм свого розвитку, який полягав у площині здебільшого політичних (часто як зміна політичних еліт при владі), а не інституціональних змін, є позитивним поворотом та сприятливою умовою перспектив суспільної модернізації країни.

Отже, підсумовуючи бачення тенденцій і перспектив розвитку постмайданного громадянського суспільства, можна сказати, що нові стратегії його розвитку та інституалізації пов'язані з адаптацією мережі громадських організацій та об'єднань громадян до вимог часу і викликів нового етапу розвитку країни, використанням їх можливостей у адекватному представництві суспільних інтересів і у ефективній координації, культивуванні та спрямуванні на нові завдання рутинного повсякденного оцивілення навичок та досвіду самоорганізації громадян здобутих, зокрема, у період масової громадянської активності, участі та волонтерства у період Революції Гідності та у подальшому постреволюційному розвитку країни. [4, с. 382-3]

РПР - відіграє важливу роль як коаліційної платформи, яка надає багато можливостей, що сприяє швидкому реформуванню країни та адвокації реформ. Водночас виникнення подібних платформ, які об'єднують громадські інституції - є доказом того, що українське громадянське суспільство переходить на якісно новий рівень розвитку та знаходиться на етапі інституалізації.

3.2. Особливості взаємодії громадянського суспільства та держави після Революції Гідності

За умов демократичного політичного устрою діалог між державою та громадянським суспільством є продуктивним, тобто з боку держави не створюється ніяких перешкод для діяльності громадянського суспільства, а навпаки створюється сприятливе середовище для діяльності громадянського суспільства, що свідчить про демократичний устрій в державі.

Громадянське суспільство й держава (або дещо вужче - державна влада) виступають рівноправними партнерами у формуванні ефективної системи управління, яка формує політичну стабільність і відповідно виступає умовою забезпечення суспільної стабільності. Суспільна стабільність у цьому контексті являє собою впорядковану певним чином систему ціннісних, політико-правових та соціально-економічних складових, яка знаходиться у постійному динамічному розвитку, і кожен з елементів якої характеризується стійкістю, єдністю та цілісністю. Основним суб'єктом забезпечення суспільної стабільності виступає держава, при чому досягнення стабільності можливе лише за безпосередньої участі в процесі державного управління громадянського суспільства, зважаючи на те, що будучи інтелектуальним опонентом держави, як зазначає Є. Захаров, громадянське суспільство змушує її орієнтуватися на суспільні інтереси, суспільну думку в головних аспектах внутрішньої та зовнішньої державної політики. Виконуючи захисні функції, громадянське суспільство робить об'єктом спільної уваги й аналізу порушення прав людини та відновлює справедливість або зводить ці порушення до мінімуму [1].

Отже, громадянське суспільство, висуваючи вимоги до державної влади та протидіючи їй діям, які не відповідають сподіванням, підштовхує державну владу до вироблення та прийняття єдино правильних управлінських рішень, тобто фактично створює ідеальну модель розвитку державної системи. З іншого боку, система державної влади повинна перетворитися на союзника

громадянського суспільства, своїми рішеннями та діями формувати й удосконалювати його, створивши для себе справді сильного соціального партнера та опонента. Фактично при такому підході громадянське суспільство одночасно виступає і суб'єктом здійснення управління, і механізмом його забезпечення. [39, с. 110-111]

Розвинуте громадянське суспільство у змозі обмежити державну владу, на відміну від людини, яка не має інструментів владного впливу, а лише свободу, і тому не може реально вплинути на державу. У цьому випадку держава здатна тільки самообмежити свою владу та визнати пріоритет людини. [11, с. 18]

Україна перебуває в процесі адаптації законодавства до європейських стандартів, виконання конкретних зобов'язань. Серед інструментів взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства такі: консультації з громадськістю, участь у спільних органах (громадські ради), спільних робочих групах (із представників органів виконавчої влади, законодавчої влади, місцевих органів влади), доступ до публічної інформації (інформаційні запити), звернення до депутатів, органів державної влади, участь у громадських слуханнях, проведення громадських експертиз, участь у реалізації політики через конкурси соціальних проєктів (так зване соціальне замовлення).

Об'єктивним є процес поступового перебирання громадським сектором частини соціальних та інших функцій, якими перевантажено державні інституції. На тлі обмеженості державних матеріальних ресурсів потенціал громадського і приватного секторів використовується недостатньо та потребує стимулювання. Тому робота органів державної влади має бути зорієнтована на створення режиму сприяння для діяльності громадянського суспільства. [7, с. 20]

Україна раніше ніколи не відзначалася активною, організованою спроможністю великих мас громадян впливати на дії влади. Криза ще більше поглибила проблему розриву між сприйняттям громадянами свого належного місця в розподілі суспільної влади та реальним становищем.

Значна частина громадян України переконана, що має брати участь у діяльності громадських об'єднань, зокрема у здійсненні ними контролю за державними органами. Необхідно зазначити, що з початком кризи довіра до громадських організацій знизилася порівняно менше, ніж довіра до інших соціальних інститутів. Можна стверджувати, що суспільство покладає надії на те, що розширення діяльності громадських організацій, інших структур громадянського суспільства може посприяти реформуванню держави та суспільства. Для поліпшення справ у сфері довіри до основних соціальних інститутів та залучення громадськості до вирішення проблем кризи усім гілкам влади, основним політичним силам країни вже в найближчий час необхідно здійснити кроки до суспільно-політичного порозуміння з ключових соціальних проблем. [3, с.22]

Одним із головних показників зміцнення громадянського суспільства є розуміння громадянами особистої відповідальності за стан суспільного життя: в економічній, політичній, соціальній та інших сферах. Сьогодні більшість населення України усвідомлює, що саме їм, громадянам, належить вирішальна роль у виконанні законів, що прагнення змінити державу не можна покладати лише на політиків.

Так, за даними соціологічного дослідження «Стан корупції в Україні», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у липні-жовтні 2015 р., частка населення, яка покладає основну відповідальність за подолання корупції на простих громадян зросла з 15,7 % у 2007 р. до 24 % у 2015 р. Під впливом інститутів громадянського суспільства сьогодні чітко сформульовані вимоги громадян на оновлення влади на всіх рівнях через проведення антикорупційної реформи (56 %) та децентралізації (20 %), дотримання

законності через проведення судової реформи (29 %) та реформування правоохоронної системи (15 %). Від держави громадяни очікують, насамперед, соціального забезпечення (39 %), забезпечення справедливості та правосуддя (37 %), захисту від зовнішньої агресії (32 %), безплатного медичного обслуговування (30 %).

За даними загальнонаціонального опитування громадської думки, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київським міжнародним інститутом соціології з 8 по 20 жовтня 2015 р., половина респондентів вважає, що за останні два роки зросла готовність громадян до захисту своїх прав, свобод та гідності, а також їх прагнення до об'єднання через створення громадських організацій та рухів. При цьому 57 % опитаних громадян проявляють дедалі більшу готовність безоплатно приділяти свій час суспільно корисним справам; 60 % відзначають зростання готовності громадян України до пожертвування особистих коштів на корисні справи; 41 % - їх всезростаючу зосередженість на громадській діяльності; 43 % впевнені у тому, що зросла готовність громадян до активної участі в політиці; 44 % побачили посилення інтересу громадян до участі у контролі за діяльністю влади; 39 % вважають, що за два останніх роки громадяни беруть більшу участь у місцевих справах місцевої громади; 56 % - що за останні два роки зросла готовність громадян до участі у масових акціях протесту чи підтримки.

Рівень бажання серед українців бути активним в громадських організаціях зріс, однак недовіра або повільне впровадження з боку держави належних демократичних норм, які б сприяли діалогу з громадянським суспільством не сприяє позитивним зрушенням.

Підвищення громадської активності позитивно вплинуло на рівень поінформованості населення щодо громадських організацій, з-поміж яких населення виділяє ті, діяльність яких спрямована на благодійність (49 %) та волонтерську діяльність (48 %). Лідерами суспільної довіри у 2014-2015 рр.

стали волонтери (у грудні 2015 р. їм довіряли 68 %, не довіряли - 19 %, баланс довіри-недовіри становив +49 %) та громадські організації (61 %). Водночас громадянське суспільство критично оцінює спроможність правлячого класу та соціальних інститутів реагувати на загрози процесам демократизації. [3, с.8-9]

Протягом 2015-2016 рр. відбулося зростання суб'єктності організованої громадськості та в цілому — посилення впливу громадян на суспільно-політичне життя України. Така тенденція підтверджується результатами дослідження громадської думки, зокрема оцінкою рівня довіри громадян до державних інституцій, з одного боку, та до інституцій громадянського суспільства, з іншого. [3, с. 10]

Громадянське суспільство відіграє функцію супроводу реформаційних процесів та прискіпливого контролю, моніторингу їх втілення, постійно сигналізує про ті зміни, які мають першочергове значення. Водночас, мова йде не про беззастережну довіру до абсолютно всіх представників громадських структур та їх діяльності, адже слід пам'ятати про безпеку: оцінки, загрози, шляхи вирішення проблем, усвідомлювати усі ризики використання цього інструментарію в суто внутрішньополітичних конфліктах та - як каналу негативного впливу ззовні. [15]

Одним із ключових аспектів подолання законодавчої неефективності та інституційної слабкості, недосконалості судової та адміністративної практик є забезпечення повноцінної комунікації та взаємодії органів державної влади з громадськістю, постійного та якісного консультативного процесу та громадського контролю. Протягом 2015 р. законодавчі та інституційні зміни здебільшого активно обговорювались, наближаючись до формул, притаманних публічній політиці. Критика недієвих або шкідливих положень у законодавчих нововведеннях з боку профільної та експертної громадськості поширювалася ЗМІ, що часто приводило до коригування або скасування хибних рішень. Для організованої частини громадянського суспільства проблемним залишається перехід від зосередження винятково на

критично-моніторинговій діяльності до цілеспрямованої взаємодії та систематичного співробітництва із органами державної влади. У зв'язку з цим варто звернути увагу на низку позитивних тенденцій, пов'язаних із посиленням взаємодії представників та структур громадянського суспільства із органами державної влади та їх безпосередньої участі в різних форматах, спільних робочих групах, консультативно-дорадчих органах тощо.

Іншим прикладом позитивних зрушень є зміни «правил гри» в системі державних закупівель, як однієї з найбільш корупційних площин, та виведення їх в електронний формат, доступний для громадського контролю. Передусім йдеться про нову систему для здійснення електронних державних закупівель ProZorro, а також кадрове залучення до профільних органів центральної виконавчої влади (Міністерства економічного розвитку та торгівлі) представників з бізнес-сегменту та експертного середовища, які відстоюють підходи реальної публічної політики. Помітним є прогрес у забезпеченні прозорості проведення державних закупівель та доступу суспільства до цих даних, попри цілеспрямований опір та перешкоджання окремих представників органів державної влади та інших суб'єктів впливу. [27]

Громадський сектор утримує опосередковані важелі впливу на кадрові призначення, вдаючись до кампаній або ж антикампаній у ЗМІ, що здебільшого сприяє підвищенню якості кадрової політики. Водночас незважаючи на суспільний розголос, розслідування громадських активістів та ЗМІ, правоохоронні органи зволікають з реагуванням на злочини та правопорушення. Тому, однією з ключових проблем залишається належне забезпечення прозорими та відкритими для громадськості судовими процесами притягнення до відповідальності посадових осіб, які винні в масових порушеннях прав людини, корупційних діях, зраді національних інтересів України. [27]

Нормативно-правова база, що регулює діяльність організацій громадянського суспільства, переважно заохочує і сприяє їхньому розвитку.

Громадські організації можуть легко отримати статус неприбутковості. Влада не перешкоджає законній діяльності громадським організаціям, проте зберігаються ознаки імітації реальної участі громадянського суспільства у прийнятті рішень, особливо на місцях. Нормативно-правова база не містить норм, які б заохочували до здійснення благодійних пожертвувань та внесків у розвиток організацій громадянського суспільства з боку приватних донорів. Як наслідок, значна кількість організацій громадянського суспільства відчуває брак фінансування або залежить від зовнішніх донорів. Основними донорами громадських організацій України є Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Європейський Союз (ЄС), Програма розвитку ООН (ПРООН) та український підрозділ Фондації «Відкрите суспільство», а також Міжнародний фонд «Відродження». [27]

У 2015 році організації громадянського суспільства проводили успішну адвокаційну діяльність, спрямовану на підтримку змін до політики протидії корупції та забезпечення прозорості та підзвітності. Зокрема, за участі організацій громадянського суспільства були прийняті нові норми законодавства, що передбачали відкриття реєстрів прав власності, запровадження контролю за фінансуванням політичних партій, створення антикорупційних установ та регулювання діяльності суспільних мовників.

Тиск з боку організацій громадянського суспільства забезпечив участь громадських активістів, пов'язаних із Майданом, у незалежних комісіях, наділених законодавством повноваженнями обирати керівництво та склад Національного антикорупційного бюро, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Національного агентства з питань запобігання корупції. Громадські організації продовжили активно долучатися до адвокаційної діяльності на підтримку реформування державної служби, енергетичного сектору, а також реформ прокуратури і судової системи. Зокрема, громадська організація Dіxі Group успішно провела адвокаційну кампанію за прийняття Закону «Про ринок природного газу», що забезпечило відповідність

законодавства України вимогам Третього енергетичного пакету ЄС, після чого виступила з закликами до створення незалежного регулятора в сфері енергетики.

Громадянське суспільство стає більш розмаїтим. По мірі становлення громадянських рухів за рівноправність ЛГБТ-спільноти та проти расизму, помітні також ознаки консолідації організацій, які пропагують гомофобію, ксенофобію, расову ненависть та інші прояви нетерпимості під приводом захисту «традиційних цінностей». Деякі з них вирізняються агресивною поведінкою, одним із прикладів якої є фізичні напади на учасників організованого ЛГБТ-спільнотою «Маршу рівності», який відбувся 6 червня 2016 року в Києві.

Профспілки та об'єднання роботодавців вирізняються слабкістю і часто залежать від інтересів олігархічних груп. Офіційно Головою Федерації роботодавців України досі залишається Дмитро Фірташ, олігарх, який в даний час проживає на території Австрії і щодо якого у Сполучених Штатах відкрито розслідування за підозрою у відмиванні грошей. [27]

Наприкінці березня 2017 року Верховна Рада України прийняла закон, відповідно до якого члени антикорупційних громадських організацій зобов'язані подавати електронні декларації. Відповідно до нього, декларації зобов'язані будуть подавати фізичні особи, які отримують кошти, майно в рамках реалізації в Україні програм (проектів) технічної допомоги або іншої, у тому числі безповоротної, допомоги в сфері запобігання, протидії корупції (як безпосередньо, так і через третіх осіб або будь-яким іншим способом, передбаченим програмою). Також декларації будуть подавати фізособи, які систематично виконують роботи, надають послуги з імплементації стандартів у сфері антикорупційної політики, - якщо фінансування таких робіт здійснюється безпосередньо або через третіх осіб за рахунок технічної або іншої допомоги в сфері протидії корупції. Крім того, декларування поширюється на керівників (членів вищого органу управління) громадських

об'єднань, інших непідприємницьких товариств, що здійснюють діяльність, пов'язану із запобіганням корупції. [1]

Подібна практика декларування -доходів членами громадських організацій зараз існує лише в Росії. Ратифікація цього закону є проявом авторитаризму влади та інструментом впливу з боку держави на діяльність громадських організацій через перешкоджання роботи, адже цей закон запроваджує додаткову витрату часу на паперову роботу, який міг би був використаний для розвитку країни.

Отже, громадянське суспільство за останні роки розпочало активний вплив на впровадження реформ в Україні. Багато активістів, зазначають, що головною помилкою реформаційного періоду постпомаранчевого періоду було недостатній вплив на владу громадськими організаціями, тому зараз активісти активно спостерігають над впровадженням реформ.

Органи державної влади намагаються запровадити ефективний діалог з громадськими організаціями, однак досить часто дієвість таких дій не є високою та не приносить корисного результату. Інститут держави забуває про те, що держава є похідною від громадянського суспільства і має йому слугувати, намагається за допомогою нормативно-правової бази перешкоджати ефективній роботі громадянського суспільства.

Висновки

Наявність розвинутого громадянського суспільства є однією з визначальних критеріїв демократичного ладу. В Україні громадянське суспільство залишається найпотужнішим інструментом демократичних перетворень. Після революції Гідності громадянське суспільство продовжує відігравати вирішальну роль у проведенні реформ, спрямованих на розбудову функціональної демократії та верховенства права.

Українське громадянське суспільство пройшло два етапи розвитку - становлення та інституалізації. Етап становлення громадянського суспільства сприяв становленню та формуванню цінностей, які притаманні демократичному, розвиненому громадянському суспільству та було закладено основу для подальшого розвитку. Протягом етапу інституалізації відбулася формалізація суспільних відносин через урегулювання їх соціальними нормами.

Не менш важливим напрямом трансформації енергії громадянського суспільства у постмайданній Україні є активність громадських мереж і недержавних аналітичних центрів у розробці та впровадженні реформ, утвердженні верховенства права, боротьбі з корупцією та налагодженні громадського контролю за владою. Громадянське суспільство відіграє функцію супроводу реформаційних процесів та прискіпливого контролю, моніторингу їх втілення, постійно сигналізує про ті зміни, які мають першочергове значення та допомагає імплементувати їх.

Проблема налагодження взаємовідносин держави із громадянським суспільством набуває дедалі більшої актуальності. Розвинуте громадянське

суспільство є невід'ємною складовою всіх демократичних правових держав світу. Очевидно, що сильна держава неможлива без розвиненого громадянського суспільства, але громадянське суспільство та його інститути стають дієвим чинником державотворення лише за умови конструктивного та соціально відповідального діалогу з державою в межах правового поля.

Запровадження декларування для представників громадських організацій, перешкоджання у роботі громадянського суспільства свідчить про те, що постмайданна влада визначила громадянське суспільство своїм ворогом, а не партнером на сьогодні. Такий стан відносин між державою та громадянським суспільством не сприяє останньому в ефективному розвитку та навпаки створює нові перешкоди на етапі інституалізації громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. "Голос України" опублікував закон про декларації членів ГО [Електронний ресурс] // Українська правда. - 2017. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/03/29/7139599/>
2. В. Зимогляд / Громадянське суспільство в Україні: політико-правовий дискурс і практичний вимір у контексті часу/ ВІСНИК Академії правових наук України / 3 (54)
3. В. М. Яблонський, О. М. Балакірева, Т. В. Бельська [та ін.]; за ред. О. А. Корнієвського. / Розвиток громадянського суспільства України в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів - К.: НІСД, 2016. - 72 с.
4. В. П. Степаненко Громадянське суспільство: дискурси і практики — К.: Ін-т соціології НАН України, 2015. — 420 с.
5. Василенко І. О. Вплив держави на формування громадянського суспільства в Україні
6. Д.Д. Чумаков/Проблема розвитку громадянського суспільства в Україні в контексті його взаємодії з інститутом держави/Альманахї
7. Єрмолаєв А. В. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / А. В. ЄРМОЛАЄВ, В. О. КУЛИК, В. М. ЯБЛОНСЬКИЙ. - 2012. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/XXi-e3446.pdf>.
8. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях\ Карась А. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. - 520 с.
9. Колодій А. Ф. (Львів) Проблеми і перспективи розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні
10. Косілова О.І / Особливості формування правової держави і громадянського суспільства в сучасній Україні /“Інформація і право”, № 3(6)/2012

11. Крусян А. Громадянське суспільство в Україні як передумова сучасного українського конституціоналізму: поняття і тенденції розвитку / А. Крусян. // Право України. - 2014. - №4.
12. М. П. Требін Сучасний стан громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи/Український соціум. 2013. № 4(47)
13. Пильгун Н. В., Поветкін Д. О. Становлення громадянського суспільства в Україні в умовах сьогодення/Юридичний вісник 2 (35) 2015
14. Про Реанімаційний Паке́т Рефо́рм [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: [http://rpr.org.ua/about-us/..](http://rpr.org.ua/about-us/)
15. Соціологічне дослідження Цейтру Разумкова, проведене 6-12 листопада 2015 р.) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.razumkov.org.ua
16. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, практики, цінності / В. Степаненко // Українське суспільство [за ред. В. Ворони]. - К. : ІС НАН України, 2001. -С. 169-183.
17. Степаненко В. Кому потрібне громадянське суспільство? Соціальний капітал та проблеми формування громадянської ідентичності в Україні / В. Степаненко //Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. - К. : Стилос, - 2002. - С. 334-341.
18. Федоренко В. Л. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні : теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти [Електронний ресурс] / В. Л. Федоренко, Я. О. Кагляк // Сайт Міністерства юстиції України : роз'яснення, юридичні консультації. - Режим доступу : <http://minjust.gov.ua/0/20126>
19. Цимбалюк М. Особистість як головна умова існування громадянського суспільства / М. Цимбалюк // Підприємництво, господарство і право. - 2004. - №2. - С. 82-84.
20. Шинкарук В.І. (за ред.) Філософський енциклопедичний словник

21. Шляхтун П.П. Політологічний термінологічний словник / П.П. Шляхтун ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ : Київський університет, 2015. - 543
22. Цвих В.Ф. Профспілки і громадянське суспільство: особливості парадигми відносин: Дис... д-ра політ, наук: 23.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004.
23. Civil Society in Post-Soviet Ukraine: Civic Ethos in the Framework of Corrupted Sociality? // East European Politics and Societies. - Vol. 20, No.4, Fall 2006.-P. 571-598.
24. How Ukrainians View Their Orange Revolution: Public Opinion and the National Peculiarities of Citizenry Political Activities// Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization. - Vol. 13, No.4, Fall 2005. - p. 595-619.
25. Конституція України [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу :<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
26. Viktor Stepanenko/The Issues of Civil Society in Ukraine: Institutions Paractices and Values//Ukrainian Society: 10 Years of Independence, (ed. by V.Vorona). - Kyiv: Institute of Sociology, 2001, P. 169-183.
27. Nations in Transit 2016 [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/ukraine>.
28. Walzer M. The Concept of Civil Society / M. Walzer // Toward a global Civil Society. - 2006. - P. 16-22.
29. Матвійчук А.В. Громадянське суспільство в сучасній Україні як відкрите соціальне утворення: проблема легітимації // Політологічний вісник : збірник наукових праць / Політологічний центр при Київ. нац. ун-ті ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2013. - Вип. 69. - С. 383-393
30. Куліш Г.В, Громадянське суспільство в Україні: аналіз чинників неефективності функціонування // Дні науки філософського факультету - 2015: міжнар. наук. конф. (21-22 квіт. 2015 р.): матеріали доп. та виступів / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, [Філософ. ф-т ;

редкол.: А.Є. Конверський (голова) та ін.]. - Київ : Київський університет, 2015. - Ч. 9. - С. 161-163

31. Череватюк В.Б. Громадянське суспільство в Україні: етапи формування та нові громадські ініціативи / В.Б. Череватюк, О.О. Безпальча // Наукові праці Національного авіаційного університету : збірник наукових праць / Національний, авіаційний університет. - Київ, 2015. - № 4 (37). - С. 48-53. - (Юридичний вісник "Повітряне і космічне право"; № 4 (37))

32. Співак В.М. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення та трансформації // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім.Корецького В.М. НАН України. - Київ, 2010. - Вип. 48. - С. 613-620.-ISSN 1563-3349

33. Лисенко Ю.В. Громадянське суспільство в Україні: тенденції розбудови в контексті демократизації // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць : історичні науки, філософські науки, політичні науки / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова ; ВГО Українська Акад. Наук. - Київ, 2015. - Вип. 97 (№ 6). - С. 383-388

34. Лазорський А.О. Громадянське суспільство і держава: взаємозв'язок та взаємодія // Часопис Київського університету права : український науково-теоретичний часопис / Київський ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. — Київ, 2014. -№ 4. - С. 338-341

35. Лотюк О. С. Особливості механізму конституційно-правового регулювання громадянського суспільства // Вісник Вищої ради юстиції. — 2013. — № 1. — С. 92.

36. Літкевич В. Держава і громадянське суспільство: противники чи партнери? // Дзеркало тижня : інформаційно-аналітичний тижневик. - Київ, 2016. - 23-28 квітня (№ 15). - С. 13

37. Бовкун Н.В. Становлення дискурсу стосовно розвитку громадянського суспільства в Україні // Дні науки філософського факультету - 2016 : міжнар. наук. конф. (20-21 квіт. 2016 р.) : матеріали доп. та виступів /

М-во освіти і науки України, Київ. над. ун-т ім. Тараса Шевченка, [Філософ. ф-т ; редкол.: А.Є. Конверський (голова) та ін.]. - Київ : Київський університет, 2016. - Ч. 9. - С. 11-13

38. Кирилюк Ф.М. Громадянське суспільство, його сутність і основні проблеми формування [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.politics.ellib.org.ua/pages-2120.html>

39. Руденко О. М. Розвиток громадянського суспільства в Україні: минуле, сучасність, перспективи / О. М. Руденко, С. В. Штурхецький. - Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. - (Випуск 7).

40. Малкіна Г.М. Політична відповідальність у демократичному суспільстві (інституціональний аспект) / Малкіна Г.М. ; КНУТШ. - Київ, 2011. - 372